

Іван БІЛАН,
мистецтвознавець,
здобувач ЛНАМ

“ДУМА ПРО ПЕТРА ХОЛОДНОГО” З АРХІВУ ЮРІЯ МАГАЛЕВСЬКОГО

Анотація. У статті на багатому літературному та архівному матеріалі висвітлюються багаторічні дружні та професійні стосунки Юрія Магалевського із Петром Холодним. Вперше публікується “Дума про Петра Холодного”.

Ключові слова: національно-визвольні змагання, Міністерство Освіти УНР, академізм, табори інтернованих.

Аннотация. В статье на богатом литературном и архивном материале освещаются многолетние дружеские и профессиональные отношения Юрия Магалевського с Петром Холодным. Впервые публикуется “Дума о Петре Холодном”.

Ключевые слова: национально-освободительное движение, Министерство Образования УНР, академизм, лагеря интернированных.

Annotation. On the rich literature and archival material highlights the long-term friendly and professional relationship of Yuri Mahalevsky with Petro Holodny. “The ballad of Petro Holodny” is firstly published.

Keywords: national liberation movement, the Ministry of Education of the UPR, academicism, internment camps.

Опрацьовуючи “Особистий фонд Ю.Магалевського” № 3996 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО), серед значної кількості листів, документів, біографічних відомостей, послугових листів військових і політичних діячів УНР, численні портрети яких створював художник, у справі № 6 трапився цікавий документ, який стосується Петра Івановича Холодного. Про Петра Холодного-художника написано багато як сучасниками, так і наступними поколіннями прихильників та дослідників

його творчості. Писали про нього М. Голубець [2, 3], М. Драган [4, 5], М. Островерха [10], І. Свенціцький [11] та багато інших. У львівській газеті “Мета” 1931 р. знаходимо статтю і Ю. Магалевського про посмертну виставку творів художника [9]. А про самого Юрія Магалевського до недавнього часу ми нічого не знали, навіть імені такого художника не чули. Лише в незалежній Україні з’явилися перші публікації про нього Р. Яціва [13] та М. Батога [1], і вже після відкриття раніше недоступних спецфондів з’явилася можливість вивчати його життєвий шлях і творчість, точніше, ту її частку, яка чудом вціліла після “ідеологічних чисток” музеїв у 50-х роках минулого століття та постійного цензурного контролю преси. Тепер знаємо, що Петра Холодного та Юрія Магалевського єднала багаторічна дружба, яка почалася за часів національно-визвольних змагань України 1917 – 1921 рр. У своїх споминах Юрій Магалевський розповів, за яких обставин зав’язалися їхні дружні стосунки. Цьому передували такі події: у січні 1918 р. він з кількома товаришами дістався з Катеринослава до Києва, щоб доповісти урядові про ситуацію, яка там склалася, і отримати допомогу (зброєю і військовою силою), аби звільнити Катеринослав (Дніпропетровськ) і Олександрівськ (Запоріжжя) від більшовиків. Тоді це було ще зовсім реально і надзвичайно важливо, оскільки утвердження більшовиків у Катеринославі відкривало їм дорогу на Київ. Вирішити цю архіважливу проблему Ю.Магалевському вдалося не в уряді, а з допомогою командуючого Київською військовою округою (так пише Ю.Магалевський – І.Б.) полковника Шинкаря, який добре розумів не лише доцільність, а й необхідність пропонованих Ю.Магалевським заходів. Про цей епізод боротьби Ю.Магалевський розповів у нарисі “Олександрівськ – Київ. (Спомини 1917 – 1918)” [7, с. 61-72]. З нього дізнаємося, що спеціальний поїзд з необхідною зброєю і добровольцями з українських солдат, які прибували до Києва з фронтів, був швидко сформований і в призначений час мав вирушити “на звільнення рідних місць” [7, с. 72]. Та перед самим відправленням у штабному вагоні пролунав телефонний дзвінок і полковник Шинкар наказав виступити в бій з більшовиками, які підняли бунт на Київському Арсеналі. Тоді більшовики були розгромлені і придушені. Але організованому з такими труднощами поїздові “не

судилося виїхати на ратунок Катеринославщини” [7, с. 72].

Про подальші події Юрій Магалевський писав у багатьох своїх нарисах-споминах, але про першу зустріч і подальшу співпрацю з П.І. Холодним оповідає у великій праці, яка друкувалася у кількох випусках “Літературно-наукового Вісника” та була видана і окремою книгою – “Останній акт трагедії. (Етап визвольної боротьби Українського Народу). (1917 – 1920)”. Тут Ю.Магалевський пише, що відірваний подіями від “свого сталого місця осідку, Катеринославщини” і перебуваючи в Києві, він зробив міністерству Народної освіти пропозицію делегувати його “...в нашу армію для збирання мистецько-історичного матеріалу і фіксування біжучих подій. Керуючий Міністерством Освіти того часу... Петро Холодний прийняв мою пропозицію і направив мене в Штаб Армії, як артиста-малювача від Міністерства Освіти з спеціальною припорукою. Від часу призначення я стало був при наших війську, перебуваючи то в одній то в другій частині відповідно від обставин” [8, с. 44]. Ось і весь епізод. Юрій Магалевський межово лаконічний. Таким же постає з цього епізоду і Петро Холодний. Звичайно, нам хотілося б детальнішого опису першої зустрічі цих двох чоловіків – художників, і, як тепер знаємо, видатних діячів того надзвичайного в нашій історії часу. Та погодьмося, що сказаного досить, аби ми могли уявити цей важливий в їх житті момент... Вони вимовили звичні слова привітання (не могли ж не вітатися), може, навіть потиснули руки, як це заведено у чоловіків, допитливо дивилися один на одного і одразу заговорили про справу, яку вирішили швидко й позитивно, бо кожне слово зустрічало взаємне розуміння і від бесіди у обох залишалось приємне враження. При цьому ще й кожен одночасно думав про своє: Ю.Магалевський, радий, що міністр зрозумів його і підтримав, будував плани, як виконуватиме свій задум; П.Холодний, явно втішений пропозицією, розмірковував, як її розвинути ширше. Розійшлися однодумцями і вже не втрачали один одного з поля зору.

Петро Холодний настільки високо оцінив ініціативу Юрія Магалевського, що розширив її рамки до заходу державного значення і видав спеціальне розпорядження, в якому говорилося: “Наказую Губерніяльним і Повітовим Комісарам Освіти тимчасово взяти під свій догляд всі пам’ятки

старовини й мистецтва, охоронити їх від знищення, псування й продавання в руки скупщиків для вивозу за кордон, а також пильнувати, аби музеї, бібліотеки, закладені за часів старого ладу і під час українського та більшовицького панування, не розбиралися, не продавалися ким би то не було. Про всякі такі злочинства належить повідомляти місцеву владу адміністративну, військову й міністерство Народної Освіти” [13, с. 164]. Варто звернути увагу, що цей наказ міністра Народної Освіти (з великих літер писав ці слова П.І.Холодний) актуальний і сьогодні. Та й назавжди!

Юрій Магалецький, у свою чергу, незважаючи на всі труднощі, якнайсумлінніше виконував власний задум, створюючи портрети учасників боротьби за незалежність, і доручення Міністерства Освіти по збранню мистецьких та історичних пам’яток. Рухаючись разом із армією, перебуваючи у гущі воєнних подій він зробив неймовірно багато. Так, лише в Кам’янці-Подільському на “державне збереження”, як він сам підкреслює, до архіву університету він здав “... 150 портретів різних величин, олійною фарбою з осіб, що грали ролю в подіях того часу, ... кілька десятків зарисованих пам’яток стародавнього будівельного мистецтва, як то: церков, гробівців, хрестів намогильних, мистецтва прикладного – вишивок, писанок, стильового убрання, тощо; кілька шкідців військових подій історичного значення; кілька різних збірок, серед яких пригадую – збірку марок поштових в кілька тисяч примірників, великої вартости, яку я знайшов десь на шляху наступу наших військ, декілька старих книжок” [13, с. 159-176]. Як бачимо, ініціатива Ю.Магалецького виявилася цінною, дуже своєчасною і мала суттєвий розвиток. Ця діяльність, майже немислима в умовах війни, постійних бойових дій, атак, маршів і змін дислокацій, яка вимагала надзусиль, фактично повної посвяти себе, зблизила двох художників і однодумців Юрія Магалецького і Петра Холодного. З цього часу їхні дружні стосунки не переривалися і на еміграції аж до смерті П.Холодного у 1930 р.

Вони були ровесниками – обидва народилися 1876 р. Це був рік “Емського Акту 1876” Олександра II – чергового царського указу, спрямованого на заборону української мови і придушення української культури, а Олександр II – це той цар, на якого було кілька замахів (1866, 1867, 1879, 1880,

1881), врешті вбитий народовольцями, Софією Перовською, страченою через повішання, як і Дмитро Каракозов, що здійснив перший, але не вдалий замах. “Актом” заборонялося видавати оригінальні книжки українською мовою і навіть переклади, ввозити з-за кордону книжки й іншу друковану продукцію українською. І хоч художники народилися в різних місцевостях України, навчалися в різних школах і вузах, святість у обох з юного віку була одна – Україна, мова й культура українського народу. Цікаво, що і їх вчителями з художнього фаху були видатні митці, пов’язані не тільки національністю, але й світоглядом і дружніми взаєминами. Так, Ю.Магалевський після закінчення Одеського художнього училища навчався в класі історичного живопису Іллі Рєпіна при Петербурзькій Академії мистецтв, а П.Холодний закінчив Київську малювальну школу Миколи Мурашка. І. Рєпін та М.Мурашко разом вчилися в Петербурзькій Академії мистецтв і були близькими друзями. Вони удвох (мабуть, єдині з усієї Академії) спостерігали страту Д.Каракозова. Іллі Рєпіну стало погано під час страти і, щоб не впасти, він схопився за Миколу “... и чуть не отскочил от его лица... вдруг он мне показался вторым Каракозовым...” [11, с. 207]. Відомий рисунок І.Рєпіна – з автографом і датою “Д.Каракозов за кілька хвилин перед стратою” (1866). Трохи згодом вони удвох, з ініціативи М.Мурашка знайшли захоронення Д.Каракозова – непомітне, без могили, зрівняне з землею [11, с. 207]. З роками дружба І.Рєпіна і М.Мурашка стала тільки міцнішою, переросла в “сімейні” взаємини: вони стали кумами, М.Мурашко – хрещений батько сина І.Рєпіна. Вони мріяли про заснування Академії мистецтв у Києві, та вдалося заснувати Миколі Мурашкові Київську малювальну школу (1875), яка була видатним навчальним закладом з фахової підготовки українських митців аж до початку ХХ ст.

Після сказаного ясно, що натлі тогочасного художнього життя в Україні вибір учителів П.Холодним та Ю.Магалевським не був випадковим, як не може бути загадкою ні їхня мистецька позиція, ні їхні громадянські й художньо-мистецькі ідеали та пріоритети. То вже й не дивно, що від першої ж зустрічі вони завжди добре розуміли один одного і довіряли один одному. На висвітлення цього можна навести багато фактів, та наведемо один, може, найпоказовіший із часу їхнього

перебування у Львові. До Львова з Тарнова, де знаходився реорганізований Симоном Петлюрою Державний центр УНР в екзилі, вони прибули 1921 року утрюх: Петро Холодний, Юрій Магалевський і Павло Ковжун. Юрій Магалевський (тоді член Ради Республіки) ще й мав доручення від уряду по організації тут допомоги емігрантам з України, на виконання якого поклав багато часу і сил, варто лиш ознайомитися із його звітом “Десять літ “Українського товариства допомоги емігрантам з України у Львові”” [6, с. 116–121]. По приїзді деякий час вони жили на одній квартирі, яку винаймали на Знесінні. Заробляли на проживання малюванням, копіюванням картин і навіть розмальовуванням стін. На той час у Львові зібрався гурт митців з-поміж “наддніпрянської еміграції”, як писав Святослав Гординський, “які відразу внесли новий подув у галицьке мистецьке життя. Між тими мистцями згадати б хоч імена Петра Холодного-батька, Юрія Магалевського, Василя Крижанівського, Роберта Лісовського, Леоніда Перфецького, Миколу Бутовича. Був коротко й Ол.Архипенко” і “знайшовся Ковжун” [14, с. 625]. Вже в 1922 р. вони створили Гурток Діячів Українського Мистецтва (ГДУМ), головою якого обрано Петра Холодного, заступником голови – Миколу Голубця, секретарем і координатором діяльності гуртка – Павла Ковжуна, Юрія Магалевського – головою ревізійної комісії. ГДУМ одразу ж заявив про себе виставкою у червні 1922 р., де серед багатьох учасників показали свої роботи П.Холодний і Ю.Магалевський. Друга виставка відбулася наступного року і знову П.Холодний та Ю.Магалевський були її учасниками. Всього гурток провів чотири виставки. Оскільки його програма з роками була вичерпана і назрівали нові об’єктивні вимоги мистецького процесу, ГДУМ реорганізовано в Асоціацію Незалежних Українських Митців (АНУМ), яка влаштовувала щорічні збірні, спеціальні та персональні художні виставки. Однак, Юрій Магалевський після другої виставки ГДУМ уже не брав у них участі. Причиною послужила критика його портретів на перших двох виставках поетом Миколою Вороним. Власне, у статті “Пензлем і пером: думки естета” критик розгортав свою концепцію нового українського мистецтва, його інтеграцію в європейський мистецький процес не способом мистецького аналізу творів та оглядом нових напрямів і течій,

а штурмовим нападом на “академізм”, який “поки ще не здав своїх позицій... й нині, коли різноголосним хором залунали незрозумілі співи експресіонізму, екстремізму, кубізму, футуризму, кубо-футуризму й інше, він виглядає затурканим і розгубленим” [14, с. 281]. Підрахувавши загальне число прихильників академізму (пише: “коли не помиляюсь... до 12 осіб”, що складало майже половину учасників виставки), “вогонь” своєї критики скеровує на Юрія Магалевського як на академіста, і саме на його портрети. Їх було шість із виставлених на обох виставках 26-ти, решта – олійні пейзажі і етюди. А ось і “методика” критика: “Як правдивий академіст Магалевський, очевидячки, вважає за головне завдання портретиста – подібність до моделі... Безперечно, назверхньої подібності шановний артист у більшій чи меншій мірі досягає. Знаючи модель, на портреті легко пізнати, що це дійсно вона; мовляв, старим жартом: це лев, а не собака” [14, с. 282]. Не знати, який із хвацько перерахованих -ізмів запропонував би критик Ю.Магалевському, особливо у випадку, коли б він оглядав і ті 150 портретів, які художник здав на “державне зберігання” у Кам’янці-Подільському, котрі писав у похідних умовах, що називається “на коліні”, на невеликих форматах, олією, старанно домагаючись саме схожості з натурою та індивідуалізації портретованого (ще один -ізм, на цей раз, підходить, мабуть, реалізм!). Бо такий був його задум, бо кому ж були б потрібні “ізмовані” портрети, коли він писав реальних учасників боротьби за незалежність України, писав реальні події і реальних героїв, яких тільки й визнає історія. Він не займався мистецькими пошуками, не створював спеціальну художньо-мистецьку дійсність. Його завдання було зовсім інше: прагнув створити галерею портретів, якнайбільше портретів – схожих, справжніх облич людей з іменами і прізвищами, що творили реальний образ народу, який сам взявся за справу виборювання своєї незалежності. Шкодував навіть, що не мав кіноапарата, аби зазняти конкретні події народної війни за незалежність. Можна тільки уявляти, що це була б за кінострічка, за його задумом – щось на зразок кінострічки Олександра Довженка “Україна в огні”. Що ж, не сталося...

Цілком зрозуміло, що Юрій Магалевський був глибоко ображений критикою М.Вороного, а ще більше йому,

людині скромній і делікатній, було соромно перед Іларіоном Свенціцьким, Марією Донцовою, Загаровим, до портретів яких “естет” додав для переконливості “старий” жарт. Щоб відмежуватися, він припинив участь у виставках... Не знати взагалі, чим би це скінчилося, але в скруті виручає “плече друга”. Петро Холодний запропонував спільну працю над розписом і оформленням Каплиці Св.Духа. Петро Іванович знав, що Юрій Магалевський ніколи раніше не займався церковним малярством, але вірив у талант свого друга і не помилився.

Вони разом пройшли найвищий, найблагородніший шлях – служіння Батьківщині. Ю.Магалевський на п’ять років пережив свого друга. Пам’ять Петра Холодного вшанували великою посмертною виставкою його творів у Львові. Діяльним членом оргкомітету посмертної виставки, який очолив отець Йосип Сліпий, був і Юрій Магалевський разом із І.Свенціцьким, М.Осінчуком, І.Іванцем, М.Драганом. Тоді ж у газеті “Мета” Юрій Магалевський надрукував свій нарис-спогад “Петро Холодний. З приводу відкриття посмертної виставки” [9].

Після всього виясненого недивно, що саме у фондї Ю.Магалевського у Києві серед його паперів збереглася “Дума про Петра Холодного”. Точніше, він зберіг цю “Думу...”, як зворушливий літературний шарж на свого друга, а в підтексті – серйозний документ, що представляє справжнє обличчя борців за незалежність і державність України, яких комуністична пропаганда не називала інакше, як “ворогами народу” і “буржуазними націоналістами”. Не беруся до аналізу цього твору: це справа професійних літературознавців, проте, не можу втриматися, щоб не опублікувати цей прецікавий твір. Але ще потрібне пояснення. Умови роботи українського уряду на еміграції в Польщі (уряд УНР перебував у м.Тарнові, розміщувався у готелі “Брістоль”) були надзвичайно складні, та всі жили надією на повернення до Батьківщини і прагнули повернутися “не з порожніми руками”. Працювали багато, працювали на майбутнє України. Особливо відзначилося Міністерство освіти і сам міністр Петро Холодний. Вся невійськова частина еміграції, – а це науковці, викладачі, вчителі, студенти, артисти, коротше, вся інтелігенція була під його опікою. Окрім того, Петро Іванович Холодний прагнув розробити Статут єдиної української школи і на його основі запровадити навчання вже в таборах для переміщених осіб.

Рада Республіки 17 червня 1921 р. ухвалила Статут та висловила міністрові освіти подяку. От десь в той час з'явилася і названа вище "Дума" [15, с. 8]. Під "Думою" дата – "18.04.1921 р.біж." – і підпис "З уст народних записав Л.Білецький".

Дума про Петра Холодного

*То не ясний сокіл у святий понеділок квилить-
проквіляє
Не сива горлиця плаче-промовляє,
Як то бідний невольник у тяжкій неволі
пробуває,
Петро Холодний запорожець Переяславський
Свою долю Тарнівську клене-проклинає;
У двадцять шостій тюрмі брестольській в гору
руки підіймає,
Кайданами забрязкає,
До голубонька сивенького ся звертає,
Його прохає та благає:
"Ой ти голубоньку сивенький! Ти високо літаєш
Ти далеко буваєш.
Полети в города християнські,
Переяславські
Сядь, пади на моім подвір'ї отцовськїм
жалібненько загуди
Про мою пригуду козацьку-запоріжськую помяни
і
Нехай про пригуду мою козацьку запорожськую
знають,
Великі скарби собирають
Головоньку козацьку-запоріжськую із тяжкої
неволі визволяють".
Паша бусурменський
Недовірок міністерський
По коридору походжає,
Він сам добре тебе зачуває
На слуги тарнівські-брестольськії зо зла гукає:
"Кажу я вам, слуги тарнівські-брестолькії,
добре ви дбайте.*

*Із коридора до двері 26 номера захожайте,
По три ключі залізні в руки забирайте,
Бідного невольника Петра Холодного, запорожця
пераяславського з неволі визволяйте!”
То те слуги тарнівські-брисвольські добре
зачували
З коридора під двері заховали,
По три ключі залізні в руки забирали
По три ключі до замка стромляли,
Бідного невольника Петра Холодного, запорожця
пераяславського з неволі визволяли.
Ой визволи Боже усіх нас, невольників бідних
З тяжкої неволі
З землі бусурменської
На ясні зорі
Під блакитне небо
На тихі води
На жовті ниви
У край веселий
У мир хрещений.
Вислухай Боже у просьбах щирих
У нещасних молитвах
Нас бідних невольників.*

18.4. 1921 р.біж. З уст народних записав Л.Білецький [8].

Гумористичний варіант “Думи” за літературною формою повністю витриманий в стилі народної думи, що міг блискуче зробити саме Леонід Білецький – відомий вчений-літературознавець, історик української літератури, доцент Кам’янецького університету, а в 1920 – 1923 рр. професор Українського університету у Львові, з 1923 р. – професор української літератури і директор Українського Педагогічного інституту у Празі, автор студій про усну словесність і цілої низки наукових праць, зокрема, “Основи літературно-наукової критики”, “Історія української літератури”, досліджень творчості І.Котляревського, О.Олеся, М.Черемшини. Перебуваючи якийсь час у Тарнові, співпрацював з Петром Івановичем Холодним і на його прохання читав лекції у таборах для українських вояків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батіг М. “Артист-маляр” Юрій Магалевський // Галицька брама. – Львів: Центр Європи, 2005. – № 1-3. – С.32–35.
2. Голубець М. П.І. Холодний. Історія української культури (за ред. Крип’якевича). – К.: Либідь, 1994. – С.579–580.
3. Голубець М. Петро Холодний (Замість Некрологу) // Діло-1930.12 червня. – Ч.127. – С.2.
4. Драган М. Мистецька творчість П. Холодного (З нагоди посмертної виставки). // Діло – 1931. 27 березня – Ч. 68. – С.2.
5. Драган М. Петро Іванович Холодний. 1876–1930. Каталог посмертної виставки праць (Вступна стаття і впорядкування Михайла Драгана). – Львів: 3 др. Вид. сп. “Діло”, 1931 – С.5–8.
6. Магалевський Ю. Десять літ “Українського товариства допомоги емігрантам з України” у Львові// Календар-альманах “Дніпро” на рік переступний 1932 – Річник 9/ Обкладинка М.Бутовича. – Львів: Накл. укр. товариства допомоги емігрантам з Великої України, 1932. – С. 116–121.
7. Магалевський Ю. Олександрівськ – Київ: (Спомини 1917-1918)// Календар-альнах “Дніпро” на звичайний рік 1931. – Річник 8/ Обкладинка М. Бутовича. – Львів: Накл. укр. товариства допомоги емігрантам з Великої України, 1931. – С. 61–72.
8. Магалевський Ю. Останній акт трагедії: (Етап визвольної боротьби українського народу. 1917 – 1920)// Літературно-науковий вісник. Т. 44– Львів, 1927. – Кн. 9. – С. 41–54.
9. Магалевський Ю. Петро Холодний. З приводу відкриття посмертної виставки 22.ІІІ.м.р.// Мета. – Львів, 1931. – 22 березня. – № 2. – С. 8
10. Островерха М. Нові вітражі Петра Холодного-батька // Назустріч. – Львів.І.І., 1937 – Ч.73. – С. 1.
11. Репин І.Е. Далекое близкое. – М: Искусство, 1964. – 512 с.
12. Свенціцький І. Петро Холодний. Слово на відкритті виставки праць артиста в Національному музеї дня 22-го березня // Діло, 1931. – 25 березня. – Ч. 66. – С. 3.
13. Яців Р. Українське мистецтво ХХ століття: ідеї, явища, персоналії. – Львів: Афіша, 2006. – С. 159–176.
14. Яців Р. Українські мистецькі виставки у Львові. 1919 – 1939: Довідник; антологія мистецько-критичної думки / Автор-упоряд. Р. М. Яців. – Львів: Львівська національна академія мистецтв; Інститут народознавства НАН України, 2011. – 696 с.
15. ЦДАВО України. Фонд № 3996, опис 1, справа № 6.